Din anii de luptă.

În locuinţa sa modestă din Constanţa, bătrînul aromân Colă Nicea, în etate de peste 80 de ani, avea numai mobila şi obiectele de gospodărie strict necesare. Privaţiunile de ani de zile şi-au pus amprenta peste tot în acea căsuţă. In schimb, Colă Nicea avea pe pereţi şi peste tot prin casă o mulţime de fotografii mărite, amintiri din tinereţe, din vremea cand el a luptat cu arma in mană prin Macedonia.

- Ai venit dumneata să-mi faci cunoştinţă ? Iată colo - zice, arătind spre fotografiile agăţate pe pereţi - acela am fost eu!

Dintr-o fotografie privea optimist un bărbat tinăr, bine legat la trup, cu barbă şi cu pletele părului căzind pină pe umeri, imbrăcat in port aromanesc, avind pe tot pieptul insirate muniţiunile. In mana dreaptă, pusca "manzikera".

Trec prin mană mai intii fotografiile ce infăţişează pe luptător individual; apoi altele, infăţişind grupul, ceata, din care a făcut parte dirzul luptător Colă Nicea.

Eroul cantecului popular aromanesc - cum mi-l descrisese un informator aroman din Bucureşti - cantec care se aude şi acum printre aromanii stabiliti in ţară, işi povesteşte cu toată naturaleţea isprăvile săvirşite in zilele de lupte glorioase, cand, prin 1906 - 1908, ceata lui, precum şi alte cete, au trebuit să apere populatia aromană mai ales in faţa atrocităţilor la care s-au dedat antarţii greci, apoi şi başibozucii turci sau comitagiii bulgari.

Despre faptele de vitejie din vremea aceea, ale lui moş Colă Nicea, există alcătuit un cantec aromanesc, pe care el insuşi mi-l cantă (in dialect). Vocea veteranului sună incă foarte viguros. Imi pot imagina cum a răsunat ea odinioară, prin munţii Macedoniei, cand bărbatul militant, pe atunci in floarea virstei, ii străbătea în marş de biruinţă. Unul din marşurile cetei, Colă Nicea mi-l cantă in limba slavă macedoneană. Dar, cel mai mult ii place lui cântecul despre osîndirea şi executarea de către ceata sa a unui antart grec, deosebit de inrăit. Antartul respectiv, al cărui nume este citat in cantec, a săvirşit atrocităţi asupra aromanilor paşnici. Prins in cele din urmă de ceata lui Nicea, antartul a fost judecat de către un tribunal condamnat la moarte şi executat. După cum se arată in cantec, lichidarea acelui terorist, venit din Grecia pe teritoriul Macedoniei (se pare chiar ofiţer activ in armata Greciei), a produs o satisfacţie generală.

Prin câte n-a trecut Colă Nicea in anii aceia ! Printre altele, el a fost de faţă la detronarea sultanului Abdul Hamid in 1909 si

a făcut parte din garda care a escortat haremul sultanului detronat de la Constantinopol la Salonic. Acolo,cele 370 de femei din harem au fost puse in libertate;la fel cei vreo 120 de eunuhi.

Guvernul junilor turci a avut mare incredere in soldații de obîrșie aromână, arată Colă Nicea.

După căderea guvernului junilor turci,dînsul a fost nevoit să se adăpostească in Romania,stabilindu-se la Constanța,unde a rămas toată vremea.

De la Colă Nicea imprimasem pe bandă de magnetofon,printre altele, un mesaj al său către Dabija de la Crușova,fost tovarăș de luptă. Urma,dacă-l voi găsi vreodată pe Dabija,să-i transmit mesajul,grăit în aromână.

Nu a trecut prea multă vreme de la această intilnire și prilejul dorit s-a ivit.

+

Iată-mă,intr-o zi din vara anului 1968, in trenul Belgrad-Niș, ținta călătoriei fiind Ohrida. Deplasarea mea era in legătură cu aniversarea răscoalei de Ilinden (1903). Eram informat asupra evenimentelor săcoalei,locul central printre acestea avîndu-l Republica de la Crușova și eroul ei,aromânul Pitu Guli.

Compartimentul,în care imi găsisem loc,era plin de pasageri. Cumva s-a iscat aci discuția pe tema meritelor de război și a vitejiei.Numai ce aud că intervine in discuție un bătrin asezat pe locul din fața mea si referindu-se la "viteji" și la "vitejie",amintește numele lui Pitu Guli. Au mai fost viteji,zicea,dar,după cite stie el,niciunul dintre aceia nu-l egalează pe Pitu Guli,viteazul din 1903. Cei de față,după cum se vedea,nu erau in temă cu ceea ce se apucase să susțină bătrinul.Eu,privindu-l abia atunci mai atent recunoscui în figura lui caracteristică pe aromânul. Vorbind mai departe despre Pitu Guli,fața lui părea a căpăta o expresie de triumf,intrucit nimeni din "auditoriu" nu obiecta impotriva spuselor lui. Se simțea insă,totodată,in vocea și in privirea lui,un fel de protest pentru faptul că un asemenea viteaz ca Pitu Guli,vrednic de a fi obiectul amintirii generale,nu este cunoscut,nu este popularizat.Firește,bătrînul aromân își rostea spusele in limba sirbă. Il intreb,în aceeași limbă,dacă nu cumva dumnealui este de la Crușova? Nu,nu este de la Crușova ! - aproape că se apăra el,răspunzind. Este din Kraguievaț ; și de cițiva ani trăiește la Belgrad, fiica lui fiind căsătorită acolo cu un ofițer. Asa că...,parcă vroia să spună,dinsul nu vorbește pro domo; ci spune un adevăr, anume că Pitu Guli a fost un mare viteaz despre care trebuie să se știe.

- Dar și Kerv a avut un rol însemnat acolo, îl zădărăsc eu

puţin pe bătrînul aromân,invocîndu-i numele celuilalt revoluţionar cruşovean,care n-a fost însă aromân.

- Karev...Karev,a fost şi el pe acolo.Pitu Guli însă a constituit braţul armat al revoluţiei! El şi-a jertfit pentru ea şi viata!

Mica mea intervenţie stîrni însă puţină neincredere din partea bătrinului aroman.O putui surprinde in privirea lui.Pe semne,"observaţia"mea i-a sugerat cä are in faţă un posibil opoment şi contestator al spuselor sale.Cit despre mine,dacă nu aş fi fost eu acela care am venit ultimul in compartimentul respectiv şi l-am găsit aci pe glorificatorul lui Pitu Guli,apoi aş fi bănuit că dinsul a fost acela care anume a ales compartimentul ~~acela~~ cu scopul de a-mi face pledoaria memoriei lui Pitu Guli. Cum insă faptul stătea invers,adică eu il găsisem pe aroman pe locul lui,nu puteam avea dubii asupra spontaneităţii confesiunii sale.Deci,il inţelegeam.

+

La Ohrida,peste vreo patru zile,in urma conferinţei pe care am rostit-o,se prezintă in faţa mea trei cetăţeni,spunînd motivul dorinţei lor de a face cunoştinţă: acela că erau din Cruşova.

- E careva dintre dumneavoastră aroman ? - întreb eu,după ce mai întii am schimbat intre noi citeva fraze de circumstanţă.

- Tuţ trii him armâni, răspunseră ei.

In conversaţia ce a urmat,vizitatorii işi exprimară, printre altele,dorinţa să vizitez Cruşova.

După citeva zile,autobusul mă ducea pe serpentinele drumului asfaltat,pe marginea unor abisuri inspaimintätoare,spre virful muntelui,unde este situată Crusova. Datorită mai cu seamă acestei poziţii greu accesibile,cunoscuta localitate aromanească s-a simţit totdeauna independentă,autonomă. Nu intimplător tocmai aci s-a afirmat ideia unei republici autonome,proclamată in 1903.

In amintirea acelor zile,pe o colină strejuieşte monumentul lui Pitu Guli,infăţişindu-ni-l in postura de apărător al Crusovei. Sti-va oare aromânul din Kraguievaţ,interlocutorul din tren, că urmasii băştinaşi din Cruşova,precum si intreaga Macedonie,cinstesc astfel memoria iubitului său erou? Cred că da. Va fi aflat acest lucru din presă.E adevărat insă că,dincolo de cuprinsul Macedoniei, despre acest lucru nu se prea scrie şi nu se ştie.

+

Ajuns pe acea stincă a cuiburilor de vulturi,unul dintre primele obiective pe care vreau să le văd,după ce am văzut monumentele lui Pitu si Karev,este Muzeul local.Acesta este amenajat chiar in clădirea de pe balconul căreia a fost proclamată Republica Cruşovei

in iulie 1903. Mare si plăcută mi-a fost surpriza cand printre exponatele Muzeului am recunoscut două dintre fotografiile ce-mi erau bine cunoscute de la Colă Nicea din Constanța si ale căror copii, in miniatură, le aveam asupra mea. Resimțeam bucuria, necunoscută pină atunci, de a constata existența acelorași mărturii istorice pe relația Constanța - Crusova. In felul acesta, ele se verifică si se confirmă.

Pornesc in căutarea lui Dabija, fost tovarăs de luptă al lui Nicea. Profesorul de istorie din localitate care mă conduce la casa lui Dabija nu cunostea nimic din isprăvile de altă dată ale acestuia. De aceea, rămine profund impresionat cand asistă la derularea benzii de pe care se auzea mesajul lui Nicea către Dabija, rostit in limba aromană. Acesta din urmă ~~xxxx~~ insă nu-l aude. Si-a perdut auzul. De aceea ii scriu conținutul mesajului pe hirtie. Este emoționat. Confirmă că asa a fost cum a relatat Colă Nicea. Îmi înmînează apoi o fotografie a sa recentă, ca eu să o transmit din parte-i tovarăsului de luptă de odinioară.

La primirea fotografiei transmise, Colă Nicea, după cum imi comunica in scrisoare, a mai cântat odată singur - "fără magnetofon" - cântecele de luptă de altădată.

S.I.G.

----

d. C.P.

Întîlnire cu cartea românească.

Uică-mieu Colă ș-așa area un vorbărieț și un povestitor de nu-ș avea soțiie la tăinuit; dară-mi-te când îi dedea-n gînd ce i s-antîmplat și ce-a petrecut în ratul (războiul) trecut - e,atunci mai că nu isprăvea de povestit.

Așa sînt oaminii di pi la noi: când pică zgoada de stau mult la taină,cum e la praznic,la nuntă,la orce gostiie,da iii atunci - ține,bre! - tot de rat și de voiscă vorbeau: care cum a petrecut, ce i s-antîmplat,ce-a pățit. Măcară și un lucru pe care altfel nu l-ar fi băgat în samă,dară,dacă ala lucru a fost de s-antîmplat pe-acolo pin rat,or pi la voiscă - e,atunci să știi că aia a fost ceva măi de soi. Da uică-Colă ! Pă iel,vez,făcusă bătaia cu turcu la anu al de 1912,a cutreierat Makedonia cu voisca sîrbească;da pe urmă a căzut și rob la bugari.

Odată,la o gostiie,mă băgară și pe mine în samă că sînt pe-aci, pingă masă,da mă cam năcăjăsc cu învățatu-ăla de carte,că nu le înțăleg toate pe sîrbește și mă sichiresc de-asta de am uidit slab de părcă lihnesc de foame. Din vorba ce-o zîsără de mine că am năcazu-ăsta cu cartea,îi dite-n gînd lu uică-Colă de povesti aștea ce-oi să vă spun.

Când cu ratu-ăla al cu turcu,începu iel de să povestească, de ajunsasăm să lom Makedonia,noi sîrbii,da până nu să gîlceviră ai noștri cu bugaru,cum văstai să făcu pe urmă, aream și io așezat cu voisca mea la Skoplie. Într-o zî îm dederă și miie slobod de să ies pin varoș. Pornesc io pe socace de merg încoace și-ncolo,mă tot zgîiesc pi la cășile-alea turcești,pi la Vardar, la oamini,la muieri... Da aream sîngur ca un sînguran și n-aveam și io cu cine să tăinuiesc.Acuma,să vă spun că atunci când mă duceau gîndurile acas, da io în gînd tăinuiam cu ai mei numa rumânește. Așa și în zîua aia atunci; îmi tot da în gînd una-alta di pe-acasă,cum mă țîneam pe un socac așa măi larg. Și cum mergeam,numa ce-aud pe după mine vro doauă fetițe că vorbesc rumânește.Mi să păru mie,or ce ? Mă întorc și încep să privesc la iele; da iele sporovăiau-sporovăiau pe rumânește și să grăbiră pingă mine. Da areau cu săcuiașele de școlărițã pe umări. Io - mă loai după iele; că mă trăgea vorba rumânească ce-o auzîi. Iele să grăbeau,da și io mă țîneam după iele pin lumea aia, să le-aud cum vorbesc. Vorbeau baș rumânește - nu alta !

Fac io pasu măi mare de ajung bărăbar cu iele,le opresc și le întreb,așa că să încep vorba:

- Da unde vă duceți voi ?

Da iele atunci să opriră mirate;și priveau la uniforma mea cam

cu sfiială, așa.

- Ai ? Unde vă duceți voi, vorbind așa rumânește?-întreb îo iară.

- La școală. Unde vrii să ne ducem !? - răspunsără îele și întrebară, vez, rîzîndu-să.

- Scoală ! Ce scoală ? - zîc io.

- Scoală; aia a rumânească.

- Rumâneascăă ? Școală rumânească ? - zîc io. Da de mirare, știți, măi că-mi venea să cred că n-oi fi auzît îo bine ce-au zîs fetele. Și, ne-am oprit așa pe trotuaru-ăla și ne priveam - îo cu alea doauă fetițe, scolărițe.

- Ama, care scoală rumânească, bre, aici ? - zîc îo, tot mirîndu-mă. Voi învățați aciia la o școală rumânească ?

- Daa, rumânească; cum să nu ! - să mirau păi îele acuș, că dice întreb îo așa.

- Ama, ce cărți aveți voi acolo, la școala-aia ?

- Cărți rumânești. De care alte să avem ? - cică, îele de-colo.

- Ia să văd și îo ! - zîc.

- Haid', Vasilico, că ne zăbăvim, zîsă una cătră aialaltă, care băgasă mâna-n săcui de să scoată vro carte.

- Las', că nu ne-om zăbăvi - zîce.

- Iacătă, zîce, și-m întinde o carte.

Iau îo cartea aia în mână. (Da cred că am belit oichii la ea). Area o cărticică așa, dee...iote ca aia de-colo. Da scriie pe coriță, cicăă: "Carte de citire". Ia zăuită-teee, îm zic îo așa, tot sucind cartea-aia.

- Ma ce, păti-că tu n-ai văzut carte ca asta a noastră ?

- Ama n-am văzut îo până acuș baș deloc și niciodată, nici o carte rumânească ! - zîc îo cătră școlărițe.

- Ee, da cum așa că n-ai văzut ! - acușa păi îele să mirau.

- N-am văzut, îete, n-am văzut ! - zîc îo; da tot prefir cartea-aia. Auz tu, bre: "Carte de citire!" - "De citire", nuu: "Čitanka"!

- Ma, de-unde îești tu, de n-ai văzut carte de asta ? - întrebară.

- Di-departe sînt îo, din Sîrbiia.

- Aa, zîc îele, pă de-aia îești îmbrăcat cu uniforma asta.

- De-aia, zîc. Da... ia citește-m ceva de-aici, îi zîc la Vasilica aia.

Ea deschisă cartea și citi cam repide ceva acolo, unde trăvisă, de îo întălesăi niște vorbe, așa ca: scris, al nostru, cântic...

- Ee, trăbă să mergem noi, că vine învățătoarea, zîce. Inchisă cartea și...s-o bage-n săcui.

- Da aveți voi vo carte de-asta de să-m dați și miie pe cătăva

vreme ?

- Vino acolo și-ți dăm - îmi zîsără și să-ncurară.

Io,n-apucai să bag de samă unde baș să dusără.

Cât godie m-am plimbat io atunci și măi multe zîle după-aia, da miie tot îm dădea în gînd de școlărițăle-alea și de cartea lor. Școală rumânească ! Aiici ! Cum i-o fi venind asta? - mă tot gîndeam.

Așa că mă otărăsc io de cer iar slobod,pistă o săptămână,tot în zîua-aia; și mă duc acolo pe drumu aia și pe socacu-ăla unde am dat de școlărițe,să pîndesc doară or trece iele iar pe-acolo.

Iacă-le,după o vreme,că vieneau.

- Ei, zîc, aid', datî-mi și miie o carte de-alea de-ale rumânești.

Să mirară iele întîi,când auzîră; ama odma când mă cunoscură să ținură măi slobode.Tot aia,Vasilica, scoasă cartea și mi-o dete.

- Ama, o să mi-o aduci îndărăt, zîce. Da pântru astăzi,o să privim amandoauă într-a iei.

Le-am dus io cartea,pe urmă,îndărăt, și le-am dat-o.Da m-a uns la inemă,de cît am citit pin ea. Răpide am prins slova și am întăles ce ie scriat și ce citesc. De-acolo am citit io, Milane, povestea aia a cu zmaiu cu trii capite, de t-am povestit-o atunci pe chindiie,când am stat de-a ranga pe Cucă.

"S-a dotîrnit pe mine,zîsă uică-Colă către ailălalți,vorbindu-le de mine, că zor-zor să-i povestesc,cică, o poveste mai frumoasă; și-mi dete-n gînd miie atunci de-i povestii una de am citit-o atunci în cartea-aia la Scoplie. Și țîn minte că io spusăi de un "ins"; da iel prinsă de veste și trăvi că asta ie un lucru de gramatică - un ins; că iel stia până atunci numa de "doi inși", da de unu că să zice "ins" - asta nu știa,nu auzisă.

Și,vez,așa ie asta: când întălegi ce citești,sigurno că țîni minte măi bine.Hee..."

+

Într-adevăr,după cum se știe,la Scopie a existat școală românească în anul 1912. După 1918,când au revenit sîrbii definitiv,școala românească n-a mai existat.

Gârleanu.

Gârleanu